

М.В. ШИПЛОВА, аспірант, НТУ «ХП», Харків

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА ПРОВАЛИ РИНКУ НА ПРИКЛАДІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНІХ ЕФЕКТІВ

Стаття присвячена впливу соціального капіталу на добробут суспільства через регулювання позитивних та негативних екстерналій. В роботі показано, яким чином відбивається наявність соціального капіталу на провалах ринку: підсилюються позитивні зовнішні ефекти та зменшуються негативні.

The article is devoted to the impact of social capital to the market failures. This effect is shown on the positive and negative externalities cases. It's stated that social capital can enforce positive external effects and decreases negative ones.

Ключові слова: соціальний капітал, провали ринку, позитивні екстерналії, негативні екстерналії, добробут.

Вступ. Провали ринку були і залишаються невирішеною частиною проблем практичної ринкової економіки. Це стосується перш за все проявів негативних зовнішніх ефектів в економічній діяльності та недооцінки позитивних зовнішніх ефектів, викликаних діяльністю економічних суб'єктів. Особливо гостро питання ефекту таких дії щодо третіх осіб (якими може бути і все суспільство) постає в ринкових економіках, які продовжують формуватися під впливом багатьох різноспрямованих факторів. До таких факторів відносяться як світові процеси глобалізації, так і локальні процеси реформації національних економік. З одного боку, є завдання інтегруватися в світове співтовариство, з його більш соціально орієнтованим ринком, з іншого – необхідно спочатку сформувати ефективний ринковий механізм в межах національних умов існування. Одночасне вирішення зазначених проблем є надскладним і потребує уваги з боку сучасних дослідників ринкових відносин.

Попередники в особах учених Дж. С. Міля, А. Пігу, Р. Коуза, М.Олсона, Дж. Стигліца та багатьох інших доклали до вирішення проблеми провалів ринку (і екстерналій зокрема) вагомий внесок. Вони керувались положеннями економічних шкіл, до яких належать, а також тими аспектами, що виходили на перший план в різні періоди розвитку ринкової економіки. На сучасному етапі актуальність поставленої проблеми не зникає, а урізноманітнюються та розвиваються підходи щодо її вирішення.

Методологія. Напрямами, що тримають одні з лідируючих позицій в економічній науці сучасності виступають неокласична теорія а також інституціоналізм. Неокласика, з одного боку, відповідає консервативному предмету економічної теорії, інституціоналізм, з іншого – динамічно змінюваним умовам економічної реальності, для розуміння яких міждисциплінарний підхід є дуже

важливим. Саме ними ми користуємося для дослідження феномену соціального капіталу і його впливу на добробут суспільства.

Результати дослідження. В попередніх дослідженнях нами вже було зазначено, що наявність соціального капіталу обумовлює такий тип поведінки людини у відповідності з прийнятими нормами, що не призводить до втрат інших учасників соціально-економічних відносин [3]. Відбувається навіть протилежне: людина свідомо віддає частину ефекту від своєї діяльності іншому суб'єкту, який може не мати жодного відношення до створення ефекту. Але таким чином відбувається зростання добробуту другої сторони без значних втрат першої. В умовах інформаційної економіки, економіки знань такі процеси передачі «ефектів» стосуються перш за все саме інформації та знань. Хоча не виключається можливість передачі інших цінностей нематеріального і матеріального характеру.

При такій передачі індивідом своєї інтелектуальної, фізичної енергії, свого часу іншим учасникам спільноти, не уникнути поступок безпосередніми власними інтересами особи (через обмеженість людських можливостей). Для того, щоб збільшити рівень реалізації суспільних інтересів, треба відволікти зусилля від реалізації власних інтересів, відмовитися від дій на їхню користь. І навпаки, для реалізації індивідуальних інтересів, маємо відмовлятися від реалізації певної частки суспільних.

Як було відзначено вище, причиною таких дій людини в групі є створюване в організаціях (групах) суспільне благо у вигляді розділених відносин взаємного визнання та взаємодопомоги. Останні зменшують для індивіда рівень невизначеності, створюють певні переваги та вигоди, тобто підвищують рівень добробуту. Суспільним благом, що створює такий ефект в групі людей є соціальний капітал. Йому в цьому сенсі притаманні наступні ознаки суспільного блага: 1) невиключеність: неможливо або складно (потребує додаткових витрат) виключити особу з числа тих, хто «споживає» це благо; 2) неконкурентність: кожен новий споживач не повинен сплачувати за це благо [5]. При цьому за рахунок створення даного суспільного блага підвищується, як вже було зазначено раніше, рівень добробуту індивіду, групи осіб та суспільства.

М. Олсон, аналізуючи (малі) групи, доводив, що вони можуть існувати та забезпечувати себе суспільними благами за відсутності примусу через те, що «в малих групах кожен суб'єкт (або принаймні один з них) бачить, що його особистий виграш від надання колективного блага перевищує загальні витрати від надання колективного блага; існують індивіди, становище яких поліпшиться від надання колективного блага, навіть якщо вони самі будуть змушені сплачувати усі витрати на це» [4, С. 42].

На нашу думку, дію соціального капіталу як суспільного блага розділеного в суспільстві, можна розповсюдити також на рівень окремих ринків та національної економіки в цілому.

Для цього вважаємо за доцільне використати концепцію «провалів ринку» та

зовнішніх ефектів (позитивних та негативних екстерналій).

Тож, за визначенням провали ринку є ситуаціями, коли ринковий механізм не може забезпечити ефективного розміщення та використання ресурсів. Тобто рушійні сили ринку призводять до зниження рівня добробуту в суспільстві. Ми сконцентруємося на кількох показових прикладах провалів ринку для того, щоб наочно продемонструвати позитивний вплив соціального капіталу.

Перш за все, звернімо увагу на зовнішні ефекти. Позитивні або негативні екстерналії є, відповідно, додатковими вигодами чи втратами від обміну, що отримує третя сторона, яка не брала участі в обміні. Ці екстерналії також визначаються як непрямі витрати або переваги від споживання чи виробництва товарів та послуг, не включені в ціну.

Прояв зовнішніх ефектів вперше виявив та описав ще Дж. С. Міль. За його думкою, освіта, отримана людиною, «не тільки сприяє розвиткові особистості та фахівця, а й стимулює суспільство до руху шляхом цивілізації, до отримання віддачі у вигляді наукових розробок та досягнень» [3]. Тобто, благо, отримане однією людиною для індивідуального задоволення власних потреб, надає третім особам (і суспільству) позитивний ефект.

Пізніше проблемою переймалися А. Пігу, Р. Коуз, Р. Кутер та інші вчені. Так, Р. Коуз стверджував, що при невеликих транзакційних витратах і специфікованому праві власності ринковий механізм спрацює автоматично і зовнішні ефекти інтерналізуються у внутрішні шляхом встановлення домовленості між контрагентами [2]. Але виявилось, теорема, запропонована Р. Коузом, є актуальною тільки за умови невеликої кількості учасників угоди. Якщо кількість суб'єктів угоди збільшується, транзакційні витрати різко зростають. І це призводить до неможливості встановлення домовленостей та інтерналізації ефектів. Тому на сучасному етапі досліджень доцільно виявляти, за рахунок чого можна мінімізувати величину сукупного збитку.

Нагадаємо, що зовнішні ефекти з'являються і у випадку виробництва, і за умови споживання товарів та послуг. Використовуючи неокласичний граничний підхід до проблеми, зовнішні ефекти можна показати за допомогою таких понять як граничні приватні витрати (MPC) – витрати фірми на виробництво товару (прямі й непрямі, змінні та постійні тощо), що покладені в основу ринкової ціни; та граничні суспільні витрати (MSC) – вартість, яку реально сплачує суспільство за виробництво даного товару, включаючи негативні екстерналії. Графічно взаємозв'язок між наведеними категоріями може бути ілюстрований наступним чином (Рисунок 1):

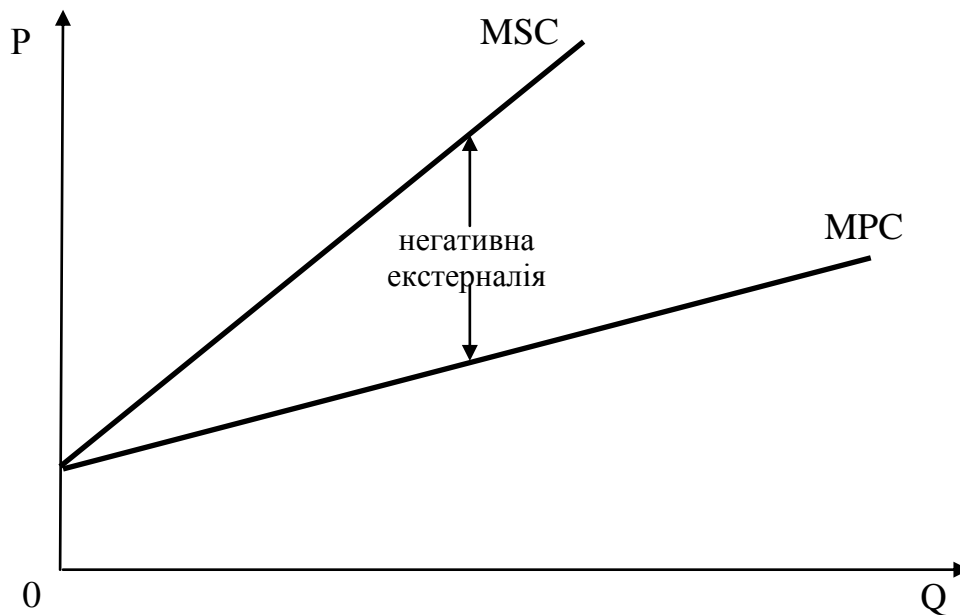

Рис. 1. – Взаємозв'язок між приватними витратами виробництва, суспільними витратами виробництва та негативними екстерналіями

Як правило, екстерналії зростають разом з обсягами виробництва, але якщо екстерналії фіксовані, то лінії приватних та суспільних граничних витрат виробництва будуть паралельні, і відстояти одна від одної на величину негативних екстерналій.

Типовим прикладом негативного зовнішнього ефекту є забруднення річкової води та прилеглого ґрунту шкідливими відходами виробничої діяльності місцевого заводу. Окрім суспільних втрат, викликаних безпосередньо забрудненням (загибель риби, нестача питної води, хвороби місцевого населення), з'являються ще й витрати по очищенню води, та ліквідації наслідків забруднення.

Позитивний зовнішній ефект у виробництві може бути викликаний переробкою відходів у нові товари, тобто, безвідходним виробництвом, яке зменшує навантаження на зовнішнє природне середовище.

З точки зору споживання, екстерналії можуть бути показані через співвідношення категорій граничних приватних переваг (MPB), що показують рівень задоволення індивідуальних потреб (тобто корисність від споживання товару) і виражаються в максимальній сумі грошей, що готові сплатити споживачі за певну кількість товару; та граничних суспільних переваг (MSB), що на додачу до граничних приватних переваг містять в собі позитивні екстерналії.

Наприклад, вакцинація кожного індивіда окремо створює позитивний ефект не тільки для нього, а також для оточуючих осіб, оскільки зводить до мінімуму небезпеку захворіти для спільноти в цілому, і, відповідно, зменшити витрати на ліки в подальшому. Людина ж, що палить, своїм індивідуальним споживанням створює негативний вплив на оточуючих, створюючи передумови для захворювань

легень тощо серед некурців. Це є проявом негативної екстерналії в споживанні.

Зазвичай, чим більше благ споживають індивіди, тим більші додаткові ефекти, тому графічна інтерпретація виглядає наступним чином:

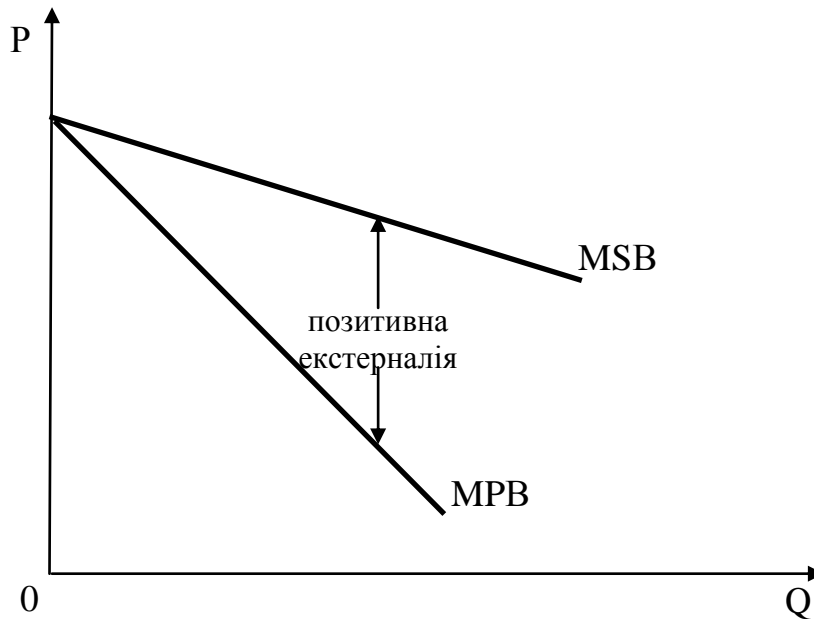

Рис. 2. – Взаємозв'язок між приватними та суспільними перевагами від споживання та позитивними екстерналіями

Щоб проаналізувати ринок на предмет додаткових втрат та переваг суспільства, ми суміщаємо графіки, що відображають обидві сторони обміну: споживачів (що орієнтуються в своїх рішеннях на власні граничні переваги) та виробників (для яких орієнтиром є граничні приватні витрати).

Якщо для спрощення моделі ми припустимо, що на ринку немає позитивних екстерналій (тобто приватні та суспільні переваги співпадають ($MPB=MSB$)), то ситуація виглядає наступним чином: максимізація добробуту досягається за умови, коли граничні суспільні витрати виробництва дорівнюють граничним суспільним перевагам. Графічно ці умови показані в точці перетину ліній MSC та MSB (точці Y з координатами P_1 (ціна, що враховує суспільні втрати) та Q_1 (обсяг за відповідної ціни)).

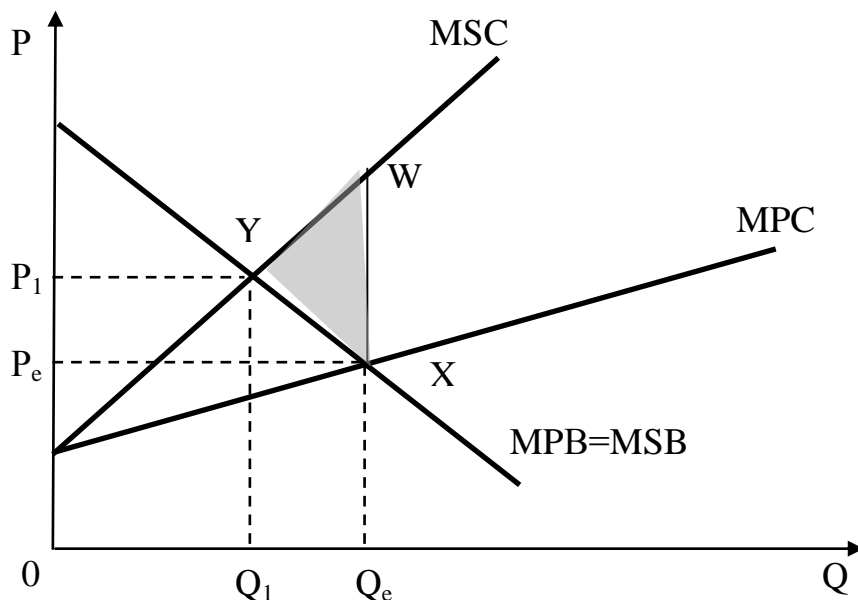

Рис. 3. – Негативні екстерналії та трикутник втрат добробуту

Ринкова конкуренція ігнорує вплив негативних екстерналій, тому рівновага на конкурентному ринку відображається точкою X з координатами P_e (рівноважна ціна) та Q_e (рівноважний обсяг). Але за такого обсягу зростають негативні екстерналії до рівня WX. І, враховуючи вигравш суспільства від більш низької ціни, чисті втрати добробуту складають величину, що заключена в площі трикутника XWY. То є величина втрат суспільства через ігнорування негативних екстерналій.

Щодо впливу соціального капіталу як специфічного суспільного блага, то він постає в тому, що: по-перше, соціально відповідальний бізнес, учасники якого є носіями соціального капіталу, поводить таким чином, щоб зменшити негативні зовнішні ефекти; по-друге, індивіди-носії соціального капіталу добровільно погоджуються сплачувати більшу ціну для їх же зменшення. Тобто, дії кожної сторони спільно направлені на підвищення добробуту суспільства через скорочення втрат добробуту. Наприклад, підприємства інвестують в екологічно-лояльне виробництво, а споживачі націлені на купівлю товарів таких підприємств навіть за більшої, ніж звичайна ринкова ціна. Або в ціну товару включений благодійний внесок на вирішення однієї з нагальних проблем суспільства. Графічно це може бути продемонстровано наступним чином:

На малюнку показано, що у зв'язку з наявністю в суспільстві соціального капіталу, механізм дії якого був описаний вище, негативні екстерналії ринку зменшуються з величини XW до величини $X_{SC}W_{SC}$, а чисті втрати добробуту суспільства через прагнення індивідів лише власного задоволення зменшились з величини XWY до величини, обмеженої трикутником $X_{SC}W_{SC}Y$. Певно, що в залежності від рівня накопичення соціального капіталу, точка рівноваги може зміщуватись по-різному, але саме у напрямку до соціального оптимуму (Y).

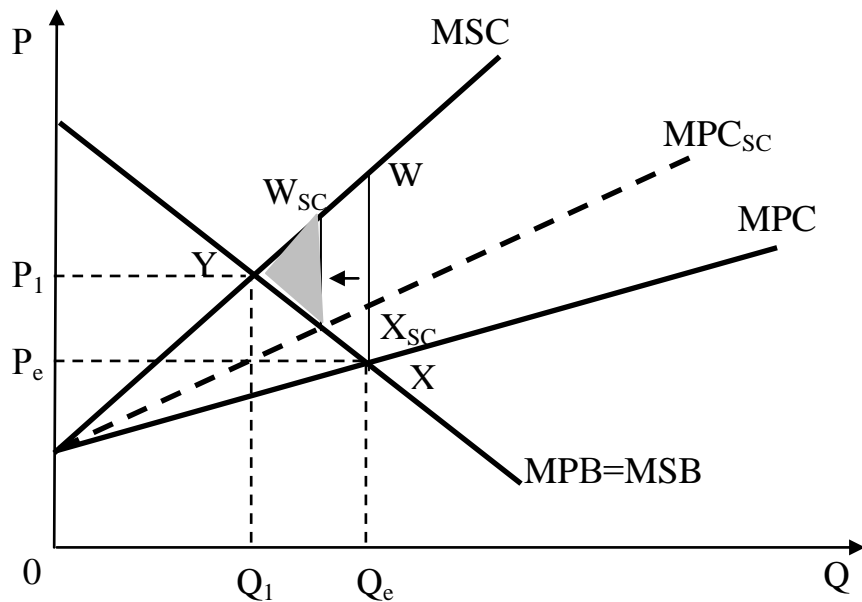

Рис. 4. – Вплив соціального капіталу на зменшення втрат добробуту

При цьому соціальний капітал проявляє саме властивості суспільного товару, невиключеність (якщо більшість населення цілеспрямовано поводить себе саме таким чином, то кожен член суспільства почувається більш захищеним і заможним) та неконкурентність (жоден не сплачує за те, щоб користуватися перевагами соціального капіталу в тому чи іншому суспільстві).

Така ж ситуація з впливом соціального капіталу на підвищення суспільного добробуту через збільшення позитивних екстерналій. Графічна інтерпретація наведена на рисунку нижче:

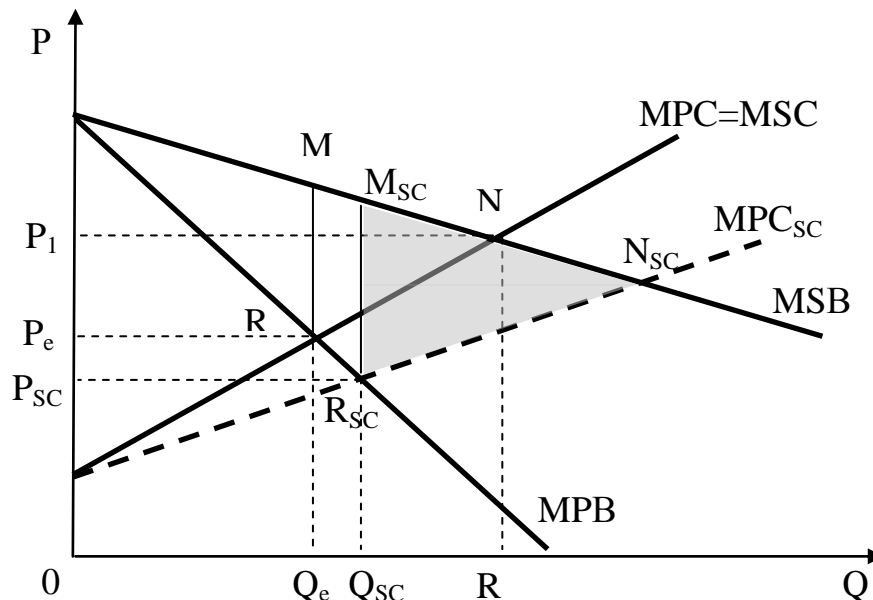

Рис. 5. – Позитивні екстерналії та зростання добробуту під впливом соціального капіталу

Припускаючи, що в даному випадку негативні екстерналії не проявляються і граничні приватні витрати дорівнюють граничним суспільним витратам

($MPC=MPS$), розглянемо ситуацію, за якої ринок може досягти максимізації добробуту на більш високому рівні ($MSB=MSC$).

Перш за все, зазначимо, що, за умов ігнорування ринком позитивних екстерналій, на ньому спостерігається недовиробництво та недооцінка обмінюваного товару (точка рівноваги на перетині приватних граничних витрат та граничних приватних вигод, точка R з координатами Q_e та P_e). В точці соціально оптимальної рівноваги N обсяг та ціна більші (Q_2 та P_2). Трикутником MNR показано загальне перевищення суспільних переваг над суспільними витратами.

За умови наявності соціального капіталу виробники розширюють виробництво таким чином, що рівноважний обсяг зростає, а рівноважна ціна знижується для товарів, що мають позитивний вплив на суспільство в цілому (ті ж вакцини, наприклад). На графіку це можна показати поворотом лінії граничних витрат за годинниковою стрілкою. Внаслідок таких змін пропозиції відбувається підвищення позитивних екстерналій від величини MR до величини $M_{SC}R_{SC}$ і, відповідно, зростання чистих суспільних переваг від величини MNR до величини $M_{SC}N_{SC}R_{SC}$.

Для зниження негативних зовнішніх ефектів пропонуються перш за все методи, що стосуються безпосереднього державного втручання: від заборони на виробництво та використання деяких благ, введення акцизного збору на «шкідливі» товари, інтерналізації, створення ринку прав на виробництво негативних екстерналій до соціальної антиреклами [6]. Так само, як для стимулювання позитивних екстерналій - державне субсидювання виробників, що створюють продукцію з позитивними екстерналіями, державні трансферти та пільги суб'єктам, що в процесі споживання породжують позитивні ефекти, фінансове заохочення до споживання «корисних» товарів та інвестування у створення позитивних екстерналій, соціальна реклама тощо [Там же].

Висновки. На нашу думку, окрім зазначених заходів, на державному рівні необхідно створювати передумови для формування та підвищення рівня соціального капіталу. Саме наявність даного суспільного блага може мати мультиплікаційний ефект у зростанні позитивних та зменшенні негативних екстерналій.

Створення та підтримка державою відповідних інституцій (наприклад, місцевих громад самоврядування, житлових комітетів, неурядових організацій), а також управління розвитком перш за все освітньої сфери являють собою першочергові завдання для формування певного високого рівня соціального капіталу в суспільстві.

Список літератури: 1. *Архієреєв С., Шупілова М.* «Сутність соціального капіталу індивіду з позицій неінституціональної та неокласичної економіки»//Социальная экономика. - №1. – 2010. – С. 145-159. 2. *Коуз Р.* Фирма, ринок, право / Пер. с англ. – М.: Новое издательство, 2007. – 224 с. 3. *Милль Дж. С.* Основы политической экономии. Т. 3. / Пер. с англ.; Под общ. ред. член.-кор. АН СССР А.Г. Милейковского. – М.: Изд-во Прогресс, 1981. – 447 с. 4. *Олсон М.* Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп/ Переклад з англ. післямова С. Слухая. – Київ: Лібра, 2004. – 272 с. 5. *Стіглиц Дж. Ю.* Економіка государственного сектора/ Перевод с англ. – М.: МГУ, ИНФРА-М. 1997. – 720 с. 6. *Ткаченко Н.О.* Державне регулювання екстерналій// www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vzuk/2009_19/51_57.pdf

Подано до редакції 07.04.2011